

Çevresel-Kentsel Hakların Gelişimi: Dünyada ve Türkiye’de Kentsel Haklar

Günay Gönüllü

Özet: Bu çalışmanın amacı öncelikle insan hakları içinde kentli haklarının temellerini ortaya koymaya çalışmaktır. Kentli hakları, topluluk ve dayanışma bilincinden temel almaktadır. Böylece kentli hakları dayanışma haklarının bir parçası olarak kabul edilir. Dayanışma hakları içinde yer alan çevre hakkının gelişim süreci incelendiğinde kentsel hakların çevre hakkının bir uzantısı olduğu söylenebilir. Çevre hakkının amacı, bireyin yaşamının ve yaşam çevresinin korunmasıdır. Çalışmanın amacı, genel olarak kentsel hakların gelişimini ele almaktır. Bu bağlamda çalışmanın amacı çevre hakkından kentli hakkına uzanan sürecin gözden geçirilmesi ve kentsel yaşamın hızla bozulmakta olan niteliğinin araştırılmasıdır. Sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkının bir uzantısı olarak kentli haklarının yasal metinlerde ne şekilde yer aldığını araştırmak diğer sorundur. Bahsedilen doğrultuda Türkiye’de kentsel hakların yaşam alanındaki yerini tartışmak ise bu çalışmanın temel sorunudur.

Anahtar Kelimeler: Kentli hakları, Avrupa Kentsel Şartı, kentli haklarının korunma yolları.

The Evolution of Environmental Rights and the Rights to the City: the Rights to the City in Turkey.

Abstract: The primary aim of this study is to lay down a conception of the rights to the city within the general category of human rights. The rights to the city consist of awareness of community and solidarity. Thus, the rights to the city are considered as part of the solidarity rights. When we consider the evolution process of environmental rights which take part in solidarity rights, we can argue that the rights to the city are extension of environmental rights. The environmental rights aim to protect individual’s life and living environment. The aim of this study is to generally point out evolution of the rights to the city. Hence, this study will reconsider the rapid deterioration of the urban life, and investigate the extent to which the rights to the city as the expansion of the right to live at a healthy and decent urban environment is included in legal texts, so as to be able to discuss the significance of the rights to city within the life-world of ordinary people in Turkey.

Key Words: The rights to the city, European Urban Charter, protection ways of city rights.

İki binli yıllar ile dünyada yaşanmaya başlayan hızlı kentleşme ve yerelleşme süreçleri, insan hakları ve demokrasiye ilişkin anlayışların da güçlenmesine olanak sağlamıştır. Hem uluslararası alanda hem de yerel düzeyde paylaşılan

* Arş. Gör., Kocaeli Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, 41380, Umuttepe/Kocaeli/Türkiye.

değerlerin artmış olması bu gelişmelerin en önemli getirisidir. Yerelleşmenin etkisinin en fazla hissedildiği alan, merkezi yönetim ve yerel yönetim olarak örgütlenmiş idari yapıdır. Kentler idari yapının mekan boyutunu oluşturmaktadır. Bu bağlamda kentle ilgili temel değerler ve haklar da gündeme gelmektedir.

İletişim ve bilgi teknolojilerinde meydana gelen baş döndürücü gelişmeler dünyayı küçültüp adeta köy haline getirmektedir. Aynı zamanda yerel talep ve değerlerin de daha açık ve net olarak dile getirilmesine neden olmaktadır. Bu küreselleşmeyle gelen yerellik, yerel ve kentsel hakların evrenselleşmesine ve uluslararasılaşmasına katkıda bulunmaktadır. Ayrıca bu haklara işlerlik kazandıracak kurumlaşmaların oluşmasını da sağlamaktadır.

Bu bağlamda çalışmanın amacı öncelikle insan hakları içinde kentli haklarının temellerini ortaya koymaya çalışmaktır. Çalışmanın diğer amacı, genel olarak kentsel hakların gelişimini ele almaktır. Çevre hakkından kentli hakkına uzanan sürecin gözden geçirilmesi ve kentsel yaşamın hızla bozulmakta olan niteliğinin araştırılması çalışmanın sorununu oluşturmaktadır. Ayrıca sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkının bir uzantısı olarak kentli haklarının yasal metinlerde ne şekilde yer aldığını araştırmak da diğer sorundur. Bu doğrultuda Türkiye’de kentsel hakların yaşam alanındaki yerini tartışmak ise bu çalışmanın temel sorunudur.

ÇEVRESEL - KENTSEL HAKLARIN TEMELLERİNİ İNSAN HAKLARI BAĞLAMINDA ANLAMAK

İnsan hakları dil, din, ırk ve cinsiyet ayrımı gözetmeksizin tüm insanların yararlanabileceği, bir insanın insan olma sıfatıyla sahip olduğu ve hiçbir kimse ya da yönetim tarafından kısıtlama konusu olamayacak temel hak ve ayrıcalıklardır. Aynı zamanda olanı değil olması gerekeni ifade etmektedir.

İnsanın, bu haklara sahip olarak doğduğu kabul edilir ve dünyanın neresinde olursa olsun bu hakların korunması tüm insanlığın ortak sorumluluğu altındadır.

İnsan haklarının en önemli özelliklerinden birisi uluslararası niteliğidir ve bunu hakların gelişimi bağlamında görmek mümkündür. Bugüne kadar insan hakları konusunda önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu gelişmeler, sadece insan hakları konusundaki bilinçlenmenin artması ile kalmamış, bu hakların öncelikle anayasalara girmesi sağlanmıştır. Daha sonra kurulan evrensel kuruluşlar aracılığıyla bu hakları teminat altına almaya yönelik çok taraflı belgeler hazırlanmıştır. Ayrıca uluslararası yargı kuruluşları oluşturulmuş ve henüz dar bir çerçevede uygulanmakta ise de, bazı istisnalarla birlikte, bu kuruluşlara kişisel olarak başvurma hakkı elde edilmiştir. Özellikle, Birleşmiş Milletler ve Avrupa Konseyince kabul edilen ve yürürlüğe konulan antlaşma ve sözleşmeler bu alanda kayda değer bir nitelik taşımaktadır (Ökmen, 1998: 1200).

Fransız hukukçu Karel Vasek, tarihsel evrimine göre insan haklarını birinci, ikinci ve üçüncü kuşak haklar olmak üzere üç grupta sınıflandırmıştır. Bu sınıflandırmaya göre Birinci Kuşak Haklar temel özgürlükler, kişi hakları ve siyasal haklar, İkinci Kuşak Haklar ekonomi, sosyal ve kültürel haklar, Üçüncü Kuşak Haklar ise dayanışma hakları olarak tanımlanır (Torunoğlu, 2006: 34).

Birinci kuşak insan haklarında devlete karşı bireyi korumak amacı vardır. İkinci kuşak insan hakları ile bireyin korunması için devletten ekonomik, sosyal ve kültürel haklar sağlaması beklenmektedir. Üçüncü kuşak insan hakları ise özünde taşıdığı dayanışma felsefesi ile tüm bireyler arasında işbirliğini gerektirmektedir (Ertan, 1997: 36).

Bu aşamada kentli haklarının¹ insan hakları içerisinde nereye yerleştirileceği sorunu ortaya çıkmaktadır. Bu sorun her üç kuşak insan hakları ilkelerinin yerleşme bağlamında yorumlanması ile çözülebilir. Kente temiz su sağlamak yaşam hakkı ile ilişkilidir. Düzgün kaldırımların bulunması ve yayalara öncelik verilmesi can güvenliği ile ilgilidir. Herkese konut sağlanması ise ikinci kuşak haklar arasında yer almaktadır. Kentli haklarının bu şekilde yorumlanması sorunun çözülmesi açısından önemlidir. Çünkü kentli haklarının üçüncü kuşak haklar kapsamında yeni bir alan olarak ele alınması daha çözüm getirir niteliktedir (Tekeli, 2001: 157-158). Bundan dolayı öncelikli olarak üçüncü kuşak insan hakları olarak tanımlanan dayanışma haklarına değinmek gerekmektedir.

Dayanışma Hakları

İnsanların sağlıklı ve güvenli koşullarda yaşamını tehdit eden bilimsel-teknik değişimler ile insan haklarının karşı karşıya kaldığı baskılar dayanışma haklarını doğuran etmenlerin başında gelir (Ertan, 1997: 36). Evrensel nitelikli konulara sahip olan bu yeni haklar sadece belirli bir toplumun değil, tüm insanlığın dayanışmasını esas alır. Sadece bugünkü değil, gelecek kuşakların da korunmasını hedefleyen bu haklar ortaya çıkış biçimi ve doğası gereği evrensellik özelliğine sahiptir.

Üçüncü kuşak haklar yirminci yüzyılın ikinci yarısından sonra gelişen haklardır ve çevre hakkı, gelişme hakkı, barış hakkı, insanlığın ortak mirasından yararlanma hakkı olarak sınıflandırılmaktadırlar.

Üçüncü kuşak haklar içinde yer alan, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkının ifadesi olan çevre hakkı, temel insan hakları arasında yer alan yaşama hakkının bir uzantısıdır. Çevre hakkını diğer üçüncü kuşak haklardan ayıran en temel özelliği, bu hakkın yalnızca eş zamanda yaşayan kuşakları değil, gelecek

¹ Bu çalışmada kentli hakları ve kentsel haklar aynı anlamda kullanılmaktadır. Kentli hakları ya da kentsel haklar, oldukça yeni kavramlardır ve bu nedenle bu hakların ne olduğu hususunda üzerinde fikir birliğine varılmış tanıma ulaşılamamıştır. Kentli hakları, belli bir yerde (kent) bulunmanın verdiği, aslında bireysel olarak da var olan hakların kent yönüyle birlikte kullanıldıkları haklardır. Bu doğrultuda genel olarak kentsel hakları yerel topluluk üyelerinin/kentlilerin hakları ve ödevleri şeklinde ifade etmek mümkündür.

kuşakları da kapsayan “kuşaklararası” niteliğidir. Gelecek kuşaklara sağlıklı ve yaşanabilir bir çevre bırakılması, eldeki mevcut yaşamsal kaynak ve koşulların adaletli olarak korunması ve kullanılması ile mümkündür.

Çevre Hakkı

Dünya Sağlık Örgütü’nün 1946’da yürürlüğe giren Anayasası’nda sağlıklı olmak ırk, din, siyasal düşünce, ekonomik ve toplumsal koşullar ne olursa olsun tüm insanların temel haklarından biri olarak kabul edilmiştir. Bu doğrultuda çevre hakkı ilk olarak sağlık hakkının bir uzantısı olarak ortaya çıkmış ve çevreye verilen zararlar uluslararası ölçekte insan sağlığını tehdit eden olgular olarak algılanmıştır (Algan, 1995: 213).

1970 öncesinde bu şekilde sağlık hakkı kapsamında ele alınan çevre hakkı, 1970’li yıllarla birlikte insan hakları alanında ayrı bir hak olarak tanımlanmaya başlamıştır. Bu süreç içerisinde çevre hakkı hem uluslararası anlaşma ve belgelerde hem de Türkiye’de anayasa ve çeşitli yasal düzenlemelerde yerini almıştır.

Kaboğlu (1992: 30) çevre hakkını, sağlığın, beden bütünlüğünün ve yaşamın kendisinin korunması aracı olarak tanımlamaktadır. Ayrıca insanlığın ortak malvarlığı üzerinde bir çeşit mülkiyet hakkı yaratan dengeli ve uyumlu bir çevre hakkının, öteki özgürlükler için, ortak alan ve uzlaşma zemini oluşturarak onların gerçekleşme ve varlık koşuluna dönüşmekte olduğunu da belirtmektedir.

Bir yandan çevre hakkının, diğer özgürlükler için bir varlık koşulu olma özelliği kabul edilirken diğer yandan kalkınmanın her şeye rağmen gerçekleştirilmesi anlayışı çevreye zarar verici sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Bu sonuçlar hem ekolojik dengenin bozulmasına hem de insan yaşamının vazgeçilmezi olan hava, su, toprağın kirlenmesine, bitki ve hayvan tür çeşitliliğinin azalmasına, ormanların yok olmasına, erozyon ve çölleşme, iklim değişikliği gibi küresel çevre sorunlarının oluşmasına da sebep olmuştur (Ertan, 1997: 38). Ortaya çıkan bu olumsuz tablo, insanların *yaşam hakkına* bir tehdit oluşturur niteliktedir. Bu doğrultuda insanların en temel hakkı olan yaşam hakkının uzantısı olan çevre hakkı, ortaya çıkan bu tehdit ve tehlikelere karşı direnmeyi de kapsamaktadır.

Çevre hakkının yaşama geçirilmesi özünde barındırdığı dayanışma ile mümkün olacaktır. Bu doğrultuda çevre hakkının bir insan hakkı olarak gelişmesini ve uluslararası alanda güvencelere kavuşmasını sağlayacak çeşitli düzenlemeler yapılmaya başlanmıştır. Bu düzenlemeler son otuz yıla özgü gelişmelerdir.

Çevre Hakkının Tarihsel Gelişim Süreci

1972’de Roma Kulübü tarafından yayımlanan “Büyümenin Sınırları” başlıklı çalışma, büyüme ile kaynaklar arasındaki ilişkiye dikkat çekmektedir. Massachusetts Institute of Technology (MIT) tarafından hazırlanan rapora göre, sorunları ortadan kaldırmak ya da en aza indirmek için yapılması gereken, dene-

timsiz büyümenin durdurulmasıdır. “Sıfır Büyüme Raporu” olarak anılan bu rapor gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında yaklaşım farklılıkları yaratmıştır. Özellikle ekonomik gelişme, sanayileşme süreçleri ve çevre arasındaki ilişkinin sorgulanmasına kaynaklık etmiştir (İncedayı, 2004: 40).

Çevre hakkının bir insan hakkı olarak uluslararası hukukta ilk kez yer alması ise, 1972 yılında düzenlenen Birleşmiş Milletler Çevre Konferansı ile gerçekleşmiştir. Bu konferansta benimsenen ve dünya kamuoyuna açıklanan Stockholm Bildirisi’nin birinci ilkesi şu şekildedir: “İnsan hem çevresi tarafından oluşturulur hem de çevresini biçimlendirir. Bu çevre, insanoğlunun fiziksel gereksinmelerini karşıladığı gibi, entelektüel, ahlaki, sosyal ve manevi gelişmesi için de insana olanak sağlar. Bilim ve teknolojinin hızla gelişmesi de eklenince, insanın gezegenimizdeki uzun ve dolambaçlı evrimi öyle bir noktaya gelmiştir ki artık insan çevresini, sayısız biçimlerde ve tarihte rastlanmamış bir boyutta değiştirme gücüne erişmiştir. İnsan çevresinin hem doğal, hem de insan eliyle yapılmış olan iki boyutu da başta yaşam hakkı olmak üzere temel insan haklarından yararlanmak için mutlaka gereklidir” (www.unep.org, 2013). Bu şekilde gelecek kuşakların da hakları gözetilmiş olmaktadır.

BM Genel Kurulu tarafından, BM Çevre Programı’nın özel birleşiminden bir kaç ay sonra kabul edilen 1982 tarihli Dünya Doğa Şartı, devletlerin ve bireylerin genel eylem ilkelerini belirlemiştir; ama Şart genelde korumacılık ve doğal kaynakların kullanılması ile ilgilidir. Ayrıca Stockholm Bildirisi’nden daha büyük bir hukuksal etki yaratmak amacını da taşımamaktadır (Pallemaerts, 1997: 615). Doğal kaynakların korunması ve kullanılmasına yönelik genel ilkelerin belirlenmesinin çevre hakkı açısından önemi, çevrenin ortak gelecek için önemli olduğu bilincinin oluşmasına sağladığı katkıdır.

Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu’nun 1987 tarihli “Ortak Geleceğimiz Raporu”nda da *sürekli ve dengeli kalkınma anlayışı* ortaya atılmış, gelecek kuşakların yaşama hakkını güvence altına almaktan söz edilmiştir (www.un-documents.net, 12.06.2013). Bu raporun, çevre hareketinin merkezi bir konum kazanmasına yol açtığı söylenebilir. Özellikle sürdürülebilirlik vurgusu ile çevre hakkının doğasında bulunan kuşaklar arası adalet anlayışı ön plana çıkarılmıştır.

Stockholm Konferansı’ndan 20 yıl sonra 3-14 Haziran 1992’de Rio’da *BM Çevre ve Kalkınma Zirvesi* düzenlenmiştir. Bu zirvenin katılımcıları arasında çok sayıda devlet temsilcisi, yerel yönetimler, gönüllü kuruluşlar, iş dünyası ve diğer çevrelerden yetkililer vardır. Zirve sonunda, 27 bağlayıcı ilkenin yer aldığı *Çevre ve Kalkınma Üzerine Rio Deklarasyonu*, *Gündem 21*, *Orman İlkeleri*, *İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi* ve *Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi* olarak beş Rio Belgesi hazırlanmıştır. Bu gelişmeler ile Rio Zirvesinin de çevre hakkının uluslararası alanda korunmasında önemli katkıları olmuştur.

2002’de gerçekleştirilen Birleşmiş Milletler Johannesburg Doruğu’nda ise yoksulluğun ortadan kaldırılmasının, üretim ve tüketim kalıplarının değiştirilmesinin, doğal kaynakların korunmasının ve ekonomik-toplumsal kalkınma amaçlarıyla kullanılmasının sürekli ve dengeli gelişmenin temel koşulları olduğuna dikkat çekilmiştir.

Her ne kadar Rio ve Johannesburg Zirve’leri çevre hakkının gelişim sürecinde önemli yere sahip olsa da çevre hakkının sağlam bir çerçeveye oturmasını sağlayacak bağlayıcı belgeler ortaya çıkarmamışlardır. Bu nedenle yakın tarihte gerçekleşen Rio+20 Zirvesi’nin söz konusu beklentileri gerçekleştirebileceği varsayılmıştır.

BM Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi (Rio+20), 1992’deki BM Çevre ve Kalkınma Konferansı’ndan 20 yıl sonra 20-22 Haziran 2012 tarihinde yeniden Rio’da düzenlenmiştir. Bu Zirve’de ilk olarak 20 yıl bile geçmiş olsa sürdürülebilir kalkınma ve yoksulluğun kaldırılması gibi alanlarda önemli bir ilerleme gerçekleştirilemediği vurgulanmıştır. Bu yüzden taahhütlerin uygulanmasında gelişme kaydedilmesi gerekliliği üzerinde durulmuştur. Ayrıca gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki kalkınmışlık farklarının kapatılması ve ekonomik gelişme, sosyal kalkınma ve çevrenin korunması yoluyla sürdürülebilir kalkınmaya ulaşabilmek için fırsatların yakalanması ve yeni fırsatların yaratılması na yönelik gelişmelerin hızlandırılması gerekliliği de kabul edilmiştir.²

Bu sebeple istikrarlı ve sağlam uluslararası işbirliği ihtiyacının devam ettiğinin altı çizilmiştir. Sürdürülebilir kalkınma çabalarında aktörler ve paydaşların çeşitlendiğinin önemi kabul edilmiştir. Bu bağlamda, tüm ülkelerin, özellikle de gelişmekte olan ülkelerin, küresel karar alma mekanizmalarına tam ve etkin katılımlarının gerekliliği devam etmektedir.

Zirve’nin uygulama çerçevesi içinde yer alan yoksulluğun ortadan kaldırılması, gıda güvenliği, beslenme ve sürdürülebilir tarım, su ve sanitasyon, enerji, sürdürülebilir turizm, sürdürülebilir ulaşım, sürdürülebilir kentler ve insan yerleşimleri, sağlık ve nüfus, herkes için tam ve verimli istihdam, insana yaraşır işler ve sosyal korumanın geliştirilmesi, okyanuslar ve denizler, gelişmekte olan küçük ada devletlerin maruz kaldığı küresel çevresel zorluklar, en az gelişmiş ülkelerin sayısının 2011-2020 En Az Gelişmiş Ülkeler için Eylem Programı (İstanbul Eylem Programı) doğrultusunda azaltılması, karalarla çevrili gelişmekte olan ülkelerin sürdürülebilir kalkınmasının desteklenmesi, Afrika’nın kalkınmasına yönelik çabaların artırılması, bölgesel çabalar, afet riskini azaltma, iklim değişikliği, ormanlar, biyolojik çeşitlilik, çölleşme, arazi bozulması ve kuraklık, dağlar, kimyasallar ve atıklar, sürdürülebilir üretim ve tüketim, madencilik, eği-

² Ayrıntılı bilgi için bkz.: “The Future We Want”, United Nations Conference on Sustainable Development (Rio+20), Rio de Janeiro, Brazil, 20-22 June 2012, Outcome of Conference, <http://www.tr.undp.org>, (22.11.2014).

tim, toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadının güçlendirilmesine yönelik konular çevrenin korunması amacına yöneliktir.

“İstedığımız Gelecek” adı verilen bu zirvenin sonuç bildirgesi yeşil büyüme gibi sürdürülebilir kalkınmaya hizmet edecek araçları esas almaktadır. Ayrıca sürdürülebilir kalkınmanın yapısını uluslararası bağlamda güçlendirmeyi hedeflemektedir. Rio+20 Zirvesi’nde de çevre hakkı yeniden sürdürülebilirlik anlayışı doğrultusunda ele alınmış ve BM tarafından daha önce düzenlenen ekonomik, sosyal ve çevreye yönelik konferans ve zirvelerin sonuç bildirgelerinde gerçekleştirilmesi planlanan bütün taahhütler vurgulanmıştır. Bu bağlamda çevre hakkının özel bir başlık olarak değil, - daha önce olduğu gibi - sürdürülebilir kalkınma anlayışı içinde yer alarak varlığını sürdürdüğünü ifade edebiliriz.

Rio+20 Zirvesi’nde çevrenin korunması genel amacını içinde barındıran 2020 yılına yönelik bazı planlar da vurgulanmıştır. Özellikle Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi doğrultusunda, biyolojik çeşitlilik kaybını etkin bir şekilde azaltan, durduran ve tersine çeviren acil eylemler için harekete geçilmesi gerekliliği ve 2011-2020 arası kapsayan Biyolojik Çeşitlilik Stratejik Plan’ının uygulanması önemle ifade edilmiştir. Ayrıca 2020 yılına kadar, Johannesburg Uygulama Planı’nda belirtildiği üzere, yaşam döngüleri süresince kimyasalların ve tehlikeli atıkların, insan sağlığı ve çevre üzerindeki önemli yan etkilerinin en aza indirilmesini sağlayacak şekilde etkili yönetiminin sağlanması önemli hedefler arasında gösterilmiştir (www.tr.undp.org, 2014).

Söz konusu zirveler, toplantılar ve bunların sonuç bildirgeleri çevre bilincinin gelişmesini olumlu ölçüde etkileyerek çevrenin bir insan hakkı olarak algılanmasına katkı sağlamıştır. Bu şekilde genel olarak değinilen çevre hakkının gelişim süreci, yaşam alanımızda önemli bir yere sahip olan kentsel hakların temellendirilmesi bakımından da önemlidir.

KENTSEL HAKLAR: ANLAM, TARİHÇE VE ULUSLARARASI GELİŞMELER

Kent, kentsel hakların anlaşıldığı, uygulandığı ve yaşandığı bir mekan olarak insan hakları kavramı ile kesişmektedir. Çünkü kentler, kentsel hakların da içinde bulunduğu, insan haklarının en iyi anlaşıldığı ve uygulandığı mekanlar olma fonksiyonuna sahiptir. Bundan dolayı üç kuşak insan haklarının yerelde korunur ve kullanılabilir hale geldiğini söyleyebiliriz.

Kentli haklarının açık ve net bir tanımını yapmak mümkün olmamasına rağmen kısaca kentli haklarını insan haklarının kent-kentli boyutu olarak değerlendirebiliriz. Kentsel hakları insanın insan olmasından doğan en temel hakların dışında tutmak mümkün değildir. Bununla birlikte kentli hakları, belli bir yerde (kent) bulunmanın verdiği, aslında bireysel olarak da var olan hakların kent boyutuyla birlikte kullanıldıkları haklardır (Önder, 2007: 193-194).

Kentli haklarının temel amacı kentsel yaşam kalitesinin artırılmasıdır. Kent- sel yaşam kalitesi dar anlamda toplumsal, ekonomik ve mekansal öğeler açısından kent tanımına giren yerlerde, kentsel alt yapı, iletişim, ulaşım, konut ve benzeri olanakların sunulma düzeyinin artırılmasıdır. Geniş anlamda ise, kentin sunduğu olanak ve fırsatlardan bireylerin eşit, dengeli ve gereksinimleri oranında yararlanması, eğitsel, sanatsal, siyasal etkinliklere ve süreçlere etkin bir biçimde katılma olanaklarına sahip olmasıdır (Geray, 1998: 326).

Bütün bunlarla tanımlanmaya çalışılan kent haklarının özünü, güvenli, temiz (kirlenmemiş, doğanın ve kaynakların gereği gibi korunduğu), çalışma fırsatları bol, barınma gereksinmelerini karşılayabilen, dolaşım özgürlüğünü sağlamış, sağlıklı, kültürel ve yaratıcı etkinliklerin geliştirilebilmesine açık, yaş ve gelir düzeyi ayrımı olmaksızın spordan ve boş zaman etkinliklerinden insanları yararlandırabilen, ırk, din, dil ve kültür ayrılıklarına bakılmaksızın türlü kültürleri bütünleştirebilmiş, kaliteli mimari ve özdeksel çevre koşullarına sahip, oturma, çalışma, dinlenme ve gezme gibi türlü işlevleri arasında uyum sağlanmış, insanların yönetime katılımını engellemeyen, özendiren ve çoğaltan bir kentte yaşamak oluşturmaktadır (Keleş, 1994: 278).

Bu bağlamda kentsel haklar, bir taraftan yerel yönetimin demokratik süreçlerine katılım ile yerel hizmetlerde kalite ve etkinliğin artırılmasını ve toplumsal bilinç duygusunun geliştirilmesini sağlarken, diğer taraftan yerel düzeyde ekonomik, sosyal ve kültürel fırsatlar oluşturmayı içermektedir.

Kent ve kentli haklarının düşünsel-olgusal temelleri, 1871 tarihinde yaşanan Paris Komünü'ne kadar uzanmaktadır.

Castells, Paris Komünü'nü, üç farklı düzeyde ele almıştır. Birinci düzeyde, Paris Komünü'nü, Fransız kırsal toplumundan ayırmış ve komünü kentsel bir devrim olarak görmüştür. İkinci olarak, Paris Komünü'nün, gelişen işçi sınıfının *kentsel talepleri* ile şekillendiğini öne sürmüş ve Paris Komünü'nü, özellikle konut krizi ve kiralara iptal edilmesine yönelik olarak başlayan bir kentsel haklar talebi olarak değerlendirmiştir. Üçüncü düzeyde, sanayileşme ile birlikte kenti, siyasi kültürün bir zorunluluğu olarak görmüştür. Ona göre Paris Komünü, bir belediye devrimidir. Komünle birlikte belediyelerin gerek kendi aralarında, gerekse devletle olan ilişkileri, siyasal kurumsallaşmaya doğru radikal bir dönüşüm başlatmıştır. Komünün devletle olan ilişkisi, yerel hükümet yönetimine uzanan haklar içerirken, insanlarla ilişkisi ise, siyasal kurumsallaşmanın sağladığı demokrasi içinde, belediye yönetimine vatandaş katılımını ve doğrudan demokrasiyi doğurmuştur (1983: 24-25).

1970'lere gelindiğinde, bir Fransız düşünür olan Henri Lefebvre'nin kentli haklarıyla ilgili yapmış olduğu önemli çalışması da dikkat çekmektedir. Lefebvre, *Kent Hakkı* başlıklı kitabında, bireylerin kent ve çevre değerleri üzerinde sahip olduklarından hareketle kent hakkının kuramsal temellerini ortaya atmış-

tır. Ayrıca eserinde kent hakkının, özgürlük, toplumsallaşmada bireyselleşme, yaşam alanı (habitat) ve yaşam biçimi gibi hakların en üst düzeyi olarak ortaya çıktığını ve katılma hakkıyla birlikte vurgulandığını ifade etmiştir. (1996: 19).

Uluslararası hukuki metinler ve uluslararası düzeyde gerçekleştirilen toplantılar da kentli haklarının gelişim sürecinde önemlidir.

10 Aralık 1948 tarihli BM İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi dünya ölçeğinde hak ve özgürlükler çerçevesini oluşturan ilk belgedir. Bu Bildirge, kentli haklarına kaynaklık eden önemli bir belgedir. Bildirge’nin 25. Maddesine göre “Herkes, kendisinin ve ailesinin sağlığı ve gönenci için yeterli beslenme, giyinme, konut, sağlık bakımı ve zorunlu toplumsal hizmetleri de içeren bir yaşam düzeyine kavuşma hakkına sahiptir” (www.un.org, 12.06.2013).

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nde yer alan diğer düzenlemelerden bütün insanların eşit ve birbirlerine karşı kardeşlik anlayışına sahip davranması (1. Madde), yaşamak ve kişi güvenliği hakkı (3. madde), işkence ve onur kırıcı davranışa karşı durma (5. Madde), herkesin yasa önünde eşit olması (7. Madde), özel yaşam ve konut dokunulmazlığı (12. Madde), oturma ve serbest dolaşma hakkı (13. Madde), mülkiyet hakkı (17. Madde), yönetime katılma (21. Madde), dinlenme ve eğlenme hakkı (24. Madde), eğitim hakkı (26. Madde) ile kültürel yaşam ve bilimsel gelişmeye katılma hakkı (27. Madde) kentli haklarıyla ilişkili olarak sayılabilir.

1966 tarihli BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi ise yaşam standardı hakkı ile yeterli beslenme, giyinme, barınma ve yaşama koşullarının sağlanmasını içermektedir.

Yine 1966’da BM tarafından benimsenen Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi’nin 25. Maddesinde yer alan siyasi haklar düzenlemesi de kentli haklarla ilişkilidir.

Lefebvre’nin yaşam alanı ve yaşam biçimi gibi hakların en üst düzeyi olarak ifade ettiği kentsel hakların gelişiminde uluslararası sözleşmelerin yanında uluslararası düzeyde gerçekleşen toplantılar da etkili olmuştur. Bu süreçte BM Örgütü’nün önemli katkıları vardır. BM, uzun yıllardan beri kentleşme, konut ve yerleşme politikalarıyla ilgilenmiştir. 1972 ve 1992 Çevre Kalkınma Konferanslarına koşt olarak 1976 ve 1996 yıllarında, sırasıyla Vancouver ve İstanbul’da HABİTAT I ve HABİTAT II toplantılarını düzenlemiştir.

İlki 1976’da Kanada’nın Vancouver kentinde gerçekleştirilen BM İnsan Yerleşimleri Konferansı (HABİTAT I) konut, yerleşme ve kentleşme sorunlarını dünya ölçeğinde ele almıştır. HABİTAT I Konferansı’nın hedefleri, barınma sektörünün gelişimi ve tüm ülkelerdeki insan yerleşimi koşullarının iyileştirilmesi için işbirliği şeklinde özetlenebilir (Ertan, 1997: 40-41).

Vancouver Konferansı’nda, halkın planlamanın her aşamasına katılması insan yerleşimlerinin daha sağlıklı bir yapıya kavuşturulması ve çevre sorunları-

nın giderilmesi için bir zorunluluk olarak ifade edilmiştir. Buna ek olarak yerleşme politikalarını uygulamak üzere siyasal, yönetsel ve teknik araçların geliştirilmesi de önerilmiştir. Konferans'ın ardından alınan kararlar doğrultusunda, 1978'de BM İnsan Yerleşimleri Komisyonu kurulmuştur (Keleş, 1978: 100).

İkincisi 3-14 Haziran 1996 tarihlerinde İstanbul'da gerçekleştirilen BM İnsan Yerleşimleri Konferansı'nda (HABİTAT II) ise, ana tema olarak herkese uygun konut ve kentleşen dünyada sürdürülebilir insan yerleşmeleri konuları seçilmiştir (Geray, 1996: 6).

HABİTAT I ile HABİTAT II kıyaslandığında HABİTAT I, konut ve yerleşim sorunlarına yönelik politikalarda devleti merkez olarak almaktadır. Ancak HABİTAT II'de devletin yerini sivil toplum örgütleri almıştır. Böylece temel hedeflere ulaşmak üzere katılım daha çok ön plana çıkarılmıştır.

Kentli haklarının ele alındığı bir diğer uluslararası gelişme 1992 Rio Zirvesi'nden 20 yıl sonra düzenlenen Rio+20 Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi olmuştur. Bu Zirve'de sürdürülebilir kentler ve insan yerleşimleri başlığı ile kentli hakları yeniden vurgulanmıştır

Uygulama çerçevesi içinde tematik bir alan olarak ele alınan sürdürülebilir kent ve insan yerleşimi temasına göre bütünsel planlama ve yönetim yaklaşımları ile iyi bir şekilde planlanan ve gelişen kentlerin, ekonomik, sosyal ve çevresel açıdan sürdürülebilir toplumların oluşumunu destekleyeceği kabul edilmiştir. Bu bakımdan, konut ve altyapı olanağı sağlayan, aynı zamanda gecekonduların ve kentsel yenilemeye öncelik tanıyan kentsel gelişme ve insan yerleşimlerine yönelik bütüncül bir yaklaşıma ihtiyaç olduğu vurgusu yapılmıştır. Yoksulluğun ortadan kaldırılması bağlamında tüm insanların temel hizmetlere, konut ve ulaşımına erişebilir olmasını sağlayacak şekilde insan yerleşimlerinin kalitesinin geliştirilmesine yönelik çabaların önemi üzerinde durulmuştur. Temel hizmetlerin yanında insan yerleşimlerinin doğal ve kültürel mirasının korunmasının, tarihi mahallelerin yeniden canlandırılmasının ve şehir merkezlerinin iyileştirilmesinin gerekli olduğu kabul edilmiştir (www.tr.undp.org, 2014).

Yerel yönetimlerin desteklendiği ve kamu bilincinin yükseltilerek karar almada yoksul kesimlerin de dahil olduğu bir katılım anlayışı temel alınmıştır. Yaşanabilir bir konut ve sosyal hizmetler; başta çocuklar, kadınlar, yaşlılar ve engelliler olmak üzere herkes için güvenli ve sağlıklı bir yaşam alanı; karşılanabilir ve sürdürülebilir ulaşım ve enerji; güvenli ve yeşil kentsel alanların yaygınlaştırılması, korunması ve ıslahı; güvenilir ve temiz içme suyu; sağlıklı hava kalitesi; kent planlamasının iyileştirilmesi ve gecekondu bölgelerinin iyileştirilmesini destekleyecek sürdürülebilir kalkınma politikaları Rio+20 Zirvesi'nde vurgulanan ve kentli haklarına yönelik olan politikaların bazılarıdır.

Sürdürülebilir kentsel gelişme hedefi için Habitat Gündemi ile BM Zirvelerinin sonuç bildirgeleri arasında koordinasyonun sağlanması önemlidir. Bu bağlamda işbirliği mekanizmalarının güçlendirilmesi gerekmektedir.

Kentli haklarının gelişim sürecinde uluslararası bağlamla birlikte bölgesel nitelikli sözleşme ve toplantıların da vurgulanması gerekmektedir. Özellikle Avrupa merkezli olan bu nitelikteki gelişmeler, kentli haklarının kurumsallaşması üzerinde dikkate değer role sahip olmuştur.

1950 yılında Avrupa Konseyi tarafından benimsenen ve nispeten yerel ölçekli olarak düzenlenen Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi de, BM İnsan Hakları Bildirgesi’ne dayanmakla birlikte yurttaşlığa dolayısıyla kentliliğe ilişkin ve siyasal nitelikteki birinci kuşak hakları içermektedir.

Yine Avrupa Konseyi tarafından 1961 yılında benimsenen Avrupa Sosyal Şartı daha çok ekonomik ve toplumsal haklar üzerine odaklanmakla birlikte çalışma yaşamı, gençler ve kadınlar, meslek eğitimi, aile, işçiler gibi konularda öngördüğü haklar ve koruyucu hükümler ile Avrupa Kentsel Şartı’nın ön hazırlığı niteliğini taşımaktadır.

Kentsel haklar ya da yerel haklarla ilgili diğer önemli belge 7 Şubat 1992’de Maastricht’te Avrupa Birliği Anlaşmasının imzalanmasıyla ortaya çıkmıştır. Burada, hizmette halka yakınlık ilkesi de önem kazanmıştır (www.eurotreaties.com, 12.06.2013).

- 17-19 Mart 1992 tarihinde Avrupa Konseyi’nin Yerel ve Bölgesel Yönetimler Kongresi tarafından Strasbourg’daki 27. oturumunda kabul edilen Avrupa Kentsel Şartı kentsel haklar anlamındaki en önemli belge olarak kabul edilmektedir. Tuncay’ın da belirttiği gibi (1994: 85) Şart’ın temel felsefesi; öncelikle yerel otoritenin kentsel gelişimine yönelik sorumlularını tanımlamak ve kentsel gelişim ve yaşam kalitesine yönelik olarak evrensel ilkeler oluşturmaktır. Yönetmel birimler arasında dayanışmayı sağlamak, yurttaşların temel bir takım kentsel haklara sahip olduklarını ve bu hakların herhangi bir ayırım gözetilmeden şehrin sakinleri için geçerli olduğunu ortaya koymak ise şartın temel felsefesine yönelik diğer esaslardır.
- Yıldırım ise (1994: 153), bu bildirgenin genel olarak, yerel hizmetlerin kalite ve etkinliğinin artırılmasını, yerel topluluklarda ekonomik, sosyal ve kültürel olanaklar yaratmayı, yerel topluluğun ve topluluk duygusunun geliştirilmesini ve yerel yönetimlerde etkin yurttaş katılımını sağlayacağını ifade etmektedir. Buradan hareketle Avrupa Kentsel Şartı ile kentsel hakların güvence³ altına alınmış olduğunu söylemek mümkündür.

³ Avrupa Kentsel Şartı’ndan sonra 2000 tarihinde imzalanan Avrupa Peyzaj Sözleşmesi de kentli haklarının en yüksek düzeyde kullanılabilirdiği yaşanabilir kentler yaratmak amacıyla oluşturulmuş bir belgedir. Kentsel peyzaj kentli haklarının ayrılmaz bir parçası olduğu gibi Avrupa Peyzaj Sözleşmesi’nin kentli haklarının

- Bu bağlamda Şart⁴, kentli haklarının kurumsallaşması açısından bir başlangıç niteliğindedir. Şart'a, değişik uluslararası platformlarda tartışılıp kabul görmesinden sonra, daha bağlayıcı bir çerçeve oluşturulması beklenmektedir. Bu nedenle kentli hakları gelişme süreci içinde bulunan insan haklarındandır (Tekeli, 2001a: 155).
- Avrupa Kentsel Şartı metni 20 maddelik bir deklarasyon ve 13 maddelik şart ilkelerinden oluşmaktadır. Avrupa yerleşimlerinde yaşayan kent sakinleri; güvenlik, kirletilmemiş ve sağlıklı bir çevre, istihdam, konut, dolaşım, sağlık, spor ve dinlenme, kültürler arası kaynaşma, kaliteli bir mimari ve fiziksel çevre, işlevlerin uyumu, katılım, ekonomik kalkınma, sürdürülebilir kalkınma, mal ve hizmetler, doğal zenginlikler ve kaynaklar, kişisel bütünlük, belediyeler arası işbirliği, finansal yapı ve mekanizmalar ve eşitlik gibi haklara sahiptirler.
- Avrupa Kentsel Şartı ilkelerinin ana başlıkları ise; ulaşım ve dolaşım, kentlerde çevre ve doğa, kentlerin fiziki yapıları, tarihi kentsel yapı mirası, konut, kent güvenliğinin sağlanması ve suçların önlenmesi, kentlerdeki özürsüz ve sosyo-ekonomik bakımdan engelliler, kentsel alanlarda spor ve boş zamanları değerlendirme, yerleşimlerde kültür, yerleşimlerde kültürlerarası kaynaşma, kentlerde sağlık, halk katılımı, kent yönetimi ve kent planlaması ve kentlerde ekonomik kalkınma şeklindedir.
- Görüldüğü gibi Şart, kentsel gelişmenin sağlanması ve kentli haklarının geliştirilmesi için bir yerel yönetim vurgusu yapmaktadır. Bu Şart, kentsel gelişme ve kent sakinlerinin sahip olması gereken hakları doğrudan vurgulayan ilk belgedir ve söz konusu bu yönüyle, kentsel haklar konusuna değinen diğer belgelere göre farklıdır.
- Göktürk'e göre (1997: 80) kentsel gelişme için yerel yönetimlerin özerkliği ve mali bağımsızlığını temel alan ve halk katılımını, kentsel gelişmenin demokratik süreci için bir gereklilik olarak gören, doğrudan katılımın araçlarının yaratılmasını demokrasi ve insan haklarının bir göstergesi olarak sunan Şart, geleceğin kentini bugünden oluşturmaktadır.
- Kent Şartı'nın diğer bir önemli yönü, yurttaşların, toplumun geleceğini etkileyen tüm kararlarda danışılma hakkına sahip oldukları ifadesinin yer alma-

somutlaştırılmasında önemli bir rol oynayacağı da ileri sürülebilir. Ayrıntılı bilgi için bkz: (Mutlu, 2002: 34).

⁴ Avrupa Kentsel Şartı, Avrupa Konseyi'nin kentsel politikalarından yola çıkılarak oluşturulmuştur. Bu politikalar 1980-1982 yılları arasında Konseyce düzenlenen 'kentsel Rönesans için Avrupa Kampanyası' kapsamında geliştirilmiştir. Dört temel konuya ağırlık verilmiştir: Fiziki kentsel çevrenin iyileştirilmesi, mevcut konut stokunun iyileştirilmesi, yerleşmelerde sosyal ve kültürel olanakların yaratılması, toplumsal kalkınma ve halk katılımının özendirilmesi. Avrupa Konseyi insan hakları içinde yer alan kentsel hakları, 'yerleşmelerde daha iyi yaşam'(A better life in towns) sloganıyla geliştirerek sürdürmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz: "Kentli Hakları", www.tumbelsen.org/kentli_haklar.html (05.11.2006).

sıdır. Şart, yurttaşların kent yönetimindeki karar ve uygulama aşamalarına katılmalarına olanak tanıyıcı düzenlemeler getirilmesini öngörür (Ertan, 1997: 42).

1992 yılından sonra kent sorunlarında yaşanan değişim ve gelişmeler Avrupa Kentsel Şartı’nda bazı değişikliklerin yapılmasını gerektirmiştir. Avrupa Konseyi 27–29 Mayıs 2008 tarihinde Avrupa Kentsel Şartı-2’yi kabul etmiştir. Avrupa Kentsel Şartı-2 ‘Yeni Bir Kentlilik İçin Manifesto’ olarak ilan edilmiştir (wcd.coe.int/, 12.06.2013). Kongre, 1992 yılında kabul edilen ilk Avrupa Kentsel Şartı’ndan sonra yaşanan yerel ve küresel sorunlar ile görülmemiş bir şekilde gerçekleşen kentsel gelişimi dikkate alarak, Şart’ın ilk halindeki bazı ilkeleri yeniden tanımlamaya, bunları tamamlamaya ve güncellemeye karar vermiştir. Kongre, Avrupa Kentsel Şartı - 2 ile Avrupa Yerel Yönetimlerini sürdürülebilir kentler ve kasabalar inşa etmeye zorlayarak kentsel yaşama yeni bir yaklaşım sunmayı amaçlamaktadır. Bu Manifesto’nun diğer bir amacı kentlerin ve kasabaların çağdaş kentsel sorunlarla baş etmesini olanaklı kılacak bir takım ortak ilkeler ve kavramlar bütünü belirlemektedir. Avrupa Kentsel Şartı 2’nin temel ilkelerinin başlıkları Avrupa Kent “Müktesebatı” (*Acquis*) ve Yeni Bir Kentlilik Olasılığı, Kentliler Olarak Kent ve Kasaba Halkları, Sürdürülebilir Kentler ve Kasabalar, Uyumlu Kentler ve Kasabalar, Bilgi Temelli Kentler ve Kasabalar olarak belirlenmiştir (mimarlarodasi.org.tr, 2013).

2000’li yıllar da, kentsel hakların gelişimi konusunda önemli ilerlemelerin yaşandığı yıllar olmuştur. 2001 yılında Brezilya’da yapılan İnsan Hakları Konferansı’nda, sivil toplum örgütleri tarafından “*Kentte İnsan Hakları Sözleşmesi*” önerisi getirilmiştir. Bu öneri ileri sürülürken Mayıs 2000 tarihinde Fransa’nın Saint-Denis kentinde sunulan “*Kentte İnsan Haklarının Korunması Avrupa Şartı*” göz önüne alınmıştır. *Kentte İnsan Hakları Sözleşmesi*; kentsel reform ve demokratikleşme için mücadele edenler, kentsel toplumsal hareketler ve sivil toplum kuruluşlarının yoğun mücadelesi ile geliştirilmiştir. Sözleşme, kent sakinlerine bütün insan haklarının sağlanması, kentsel eşitsizliklere karşı mücadele ve bu bağlamda kentlerde kurumsal ve siyasal değişimlerin gerçekleştirilmesi üzerinedir. Bu gelişmeleri, 2002 tarihinde ikincisi düzenlenen Dünya Sosyal Forumu’nda sivil toplum örgütlerinin öncülüğünde gerçekleşen *Dünya Kentsel Şartı* izlemiştir (Güler, 2011: 63).

2004 yılında Ekvator’un başkenti Quito’da gerçekleştirilen Amerika Sosyal Forumu ve İspanya’nın Barselona kentinde gerçekleştirilen *Dünya Kent Forumu*’nda; demokratik kent yönetişimi, kent yönetimine ve bütçe yönetimine katılım, ekonomik, kültürel, toplumsal ve çevresel hakların uygulanmasında etkinlik, yoksullukla mücadele gibi kentle ilgili temel stratejilerin oluşturulması öne çıkan belli başlı konular olmuştur. 2005 yılında Brezilya’nın Porto Alegre kentinde düzenlenen *Dünya Sosyal Forumu*, kentsel haklar konusunda çalışmak üzere yedi yüzden fazla kişinin katılımı ile gerçekleştirilmiştir. Çok değişik ke-

simlerden katılan konuşmacılar, demokratik ve sürdürülebilir kentler için daha fazla eşitliğin yaratılmasına yönelik imkanları tartışmışlardır (Güler, 2011: 63-64).

Kentli haklarının kurumsallaşmasını sağlayan tüm bu gelişmeler doğrultusunda kentsel hakların ne ölçüde bizim mevzuatımızda yer aldığı ve bu hakların korunma düzeyi önemlidir.

TÜRKİYE'DE KENTLİ HAKLARI

Mevzuatımızda yer alan kentli hakları, sağlıklı ve dengeli çevrede yaşama hakkı, güvenlik hakkı, konut hakkı, kent kültürünün korunması ve geliştirilmesi hakkı, kentsel hizmetlere katılım ve bilgilendirme hakkı ile ekonomik ve sürdürülebilir kalkınma hakkı olarak ifade edilebilir.

Tekeli (2001b: 180-182), kentlinin sahip olduğu bu hakların gerçekleştirilmesi ve yaşama geçirilmesinin üç farklı yönünden söz etmektedir. Bunlardan birincisi kentte yaşayan bir kimsenin haklarını kullanırken kentli haklarını gasp etmesinin ve onları tahrip etmesinin önlenmesidir. Bu durum, hakların savunulma yoluyla yaşama geçirilmesini ifade eder. İkincisi, kentli haklarının her kentlinin davranışlarıyla oluşup geliştiği kabul edildiğine göre kişilerin geliştirilmesi yoluyla gerçekleştirilmesidir. Üçüncüsü ise hak sahibinin bu hakların gerçekleştirilmesini toplumsal düzeni kurmaktan sorumlu devletten istemesi yoluyla gerçekleştirilmesidir. Devletin cezalandırma hakkı değil, bireyi toplumsallaştırma görevi vardır. Böylece devlet, toplum düzenine uymayan, kentlilerin haklarını ihlal eden, öznel olarak karşıtlık gösteren bireyin sorunlarını ortadan kaldırmakla yükümlüdür. Bunun için iyileştirici, önleyici ve eğitici nitelikteki önlemlerle bireyi sosyalleştirme görevi bulunmaktadır.

Işın'ın da (1998: 59) ifade ettiği gibi medeni, politik, sosyal, kültürel ve cinsel hakların kentsel haklar ve yurttaşlık hakları olarak kapsamını tanımlamak bugünkü araştırmaların ilgi alanında yer almaktadır. Kentsel haklar istemek, kentlerdeki örgütlerin ve kuruluşların bu tür hakların koruyucuları ve şampiyonları olarak gelişmeleri talep etmesi demektir. Bu doğrultuda kentsel hakların korunması için devlete ve onun yaptırımlarına ihtiyaç vardır. Ancak kentsel yaşamın sağlıklı bir şekilde sürdürülebilmesi için kentsel hakların herhangi bir zorlama olmadan korunması gerektiği bilincinde olunması gerekmektedir. Bunun için de önemli olan kentli kültürünün oluşturulmasıdır.

Bu bağlamda kentsel yaşamın kaliteli bir şekilde gerçekleşmesi için ilgili kurumlar kadar, kentlilerin de sorumlulukları bulunmaktadır. Bu sorumluluklar, kentin sahibi olmak, kentin geleceği ile kendi geleceği arasında bir anlam ilişkisi kurmak, kent politikalarının belirlenmesinde kentli hassasiyeti göstermek, kararların alınmasına aktif olarak katılmak, kentli kültürüne sahip olmak, kent olanaklarını korumak, sosyal yaşama katılım, kültürel zenginliğe önem vermek,

kent kurallarına ve diğer kentlilerin haklarına saygılı olmaktır (Kaya, 2008: 6-7).

Ülkemizde, hem devletin hem de kentte yaşayanların kentsel hakların korunması için önemli sorumluluklarının olduğuna dikkat çekilmesinin yanında, bu hakların yasal olarak hangi yollarla korunabileceğinin de belirtilmesi gerekmektedir.

Türkiye’de Kentli Haklarının Korunma Yolları

Türkiye’de kentli hakları tam olarak uygulanan haklar değildir. Bu duruma kentli haklarının dolaylı olarak bazı yasalarda yer alması temel oluşturmaktadır.

Türkiye’de kentli haklarının yasal dayanakları ele alındığında, ilk incelenmesi gereken 1982 Anayasası’dır. Anayasa’daki bazı maddeler doğrudan ya da dolaylı olarak kentli haklarıyla ilgilidir. Anayasa’nın 5. maddesinde, kişinin ve toplumun huzur ve mutluluğunun devletin temel amaç ve görevlerinden olduğu belirtilmekte, 23. maddesinin ikinci fıkrasında, yerleşme özgürlüğünün “sağlıklı ve düzenli kentleşmeyi gerçekleştirmek ve kamu mallarını korumak” amacıyla sınırlanabileceği öngörülmektedir. 1982 Anayasa’sının 43. maddesinde, kıyılar, devletin hüküm ve tasarrufuna bırakılmakta; 56. maddesinde, her yurttaşın sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı olduğuna vurgu yapılmakta; 57. maddesinde ise, “konut hakkı” başlığı altında, devletin konut ihtiyacını karşılayıcı tedbirler alması öngörülmektedir (Karasu, 2008: 46).

Anayasanın dışında kentli hakları ile ilgili doğrudan bir yasal düzenleme yapılmış değildir. Kente ve kentliliğe karşı işlenen suçların önlenmesi için 2005 tarihli 5393 sayılı Belediye Kanunu, 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu, 1593 Umumi Hıfzıssıhha Kanunu; 2290 Sayılı Belediye Yapı ve Yollar Kanunu; 6785, 1805 ve 3194 Sayılı İmar Kanunları dolaylı olarak sağlıklı kentler oluşturulmasına yönelik düzenlemelerdir. Ayrıca 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu, 1983 tarih ve 2872 sayılı Çevre Kanunu, 2006 tarihli ve 5491 sayılı Çevre Kanunu’nda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun çevre korumaya yönelik hükümleri kapsamaktadır (Ertan, 2008: 12-13).

Diğer taraftan, çok dağınık ve kentli haklarının gerektirdiği bakış açısıyla düzenlenmemiş olsa da, hakların korunması ve uygulanmasıyla ilgili olarak bazı kurumsal düzenlemeler mevcuttur. Ancak işleyiş usulleri ile ilgili bazı sorunlar bulunmaktadır. Bu durum yurttaşlara tanınmış olan hakların listesinin çok geniş olduğunu, ancak bunların uygulanmasını sağlayacak demokratik bir işleyişin olmadığını göstermektedir (Karasu, 2008: 47).

Bu yüzden önemli olan sadece hakların verilmesi değildir; bu hakların geliştirilmesi ve korunması için gerekli hukuki, idari ve mali kanalların oluşturulması da büyük önem taşımaktadır. Aksi takdirde yasal olarak kazanılan haklar hiçbir zaman hayata geçirilemeyecektir. Kentlilerin karar alma sürecine katılmadı-

ğı, denetim sürecinde bulunmadığı, ilgili kurum ve kuruluşlara gerekli itiraz ile idari ve/veya adli başvuruları yapamadığı bir sistemde, kentli haklarının, yasal olarak var olmasının hiçbir anlam ifade etmediği söylenebilir (Karasu, 2008: 47).

Kente karşı işlenen suçların mağduru kentli olduğuna göre, onu koruması gerekenlerin başında, öncelikli olarak kentlinin temsil kurumu olan belediyeler gelir. Belediyelerde görev alarak ya da görev almış olanları bu konularda duyarlı olmaya zorlayarak, duyarlı davranmayanları sorgulayarak ve sırası geldiğinde kendilerine yeniden görev vermeyerek, yurttaş, bu kurumun gerektiği gibi işlemlerini sağlayabilir. Kuşkusuz, böyle bir denetimin işleyebilmesi, kentlinin iyi yetişmiş olmasına, bilinç düzeyinin yüksekliğine ve de ilgisine bağlıdır (Keleş, 1994: 279-280).

Bu konuda kentsel hizmetlere katılım, yargıya başvurma ve bilgilenme hakkı, kentte yaşayan bireylerin yerel siyasetin sunduğu imkan ve fırsatlardan eşit, dengeli ve ihtiyaçları oranında yararlanmasına imkan sağlamaktadır. Yani kentli haklarının gereği gibi uygulanması bilgi edinmeye, bu bilginin karar alma sürecinde etkin bir biçimde kullanılmasına ve gerekli olduğu durumlarda yargıya başvuru hakkının kullanılmasına bağlıdır.

Bu doğrultudaki önemli gelişmelerden birisi “Bilgi Edinme Hakkı”dır. Bilgi edinme hakkı 1982 Anayasa’sının 74. Maddesinde dilekçe hakkı olarak düzenlenmiştir. 2003 yılında ise 4982 sayılı Bilgi Edinme Hakkı Kanunu kabul edilmiş; 2004 yılında ise Resmi Gazetede yayınlanan “Bilgi Edinme Hakkı Kanununun Uygulanmasına İlişkin Esas ve Usuller Hakkında Yönetmelik” ile bu hak güvenceye alınmıştır (Türk, 2010: 54).

Kanunun 4. Maddesi’ne göre “herkes bilgi edinme hakkına sahiptir”. 5. Maddesinde ise “kurum ve kuruluşlar, bu Kanunda yer alan istisnalar dışında ki her türlü bilgi veya belgeyi başvuranların yararlanmasına sunmak ve bilgi edinme başvurularını etkin, süratli ve doğru sonuçlandırmak üzere, gerekli idari ve teknik tedbirleri almakla yükümlüdürler” ibaresi yer almaktadır.

Bu yasal düzenlemeler önemlidir. Çünkü kent ve çevre hakları yalnızca bugünkü kuşakların değil gelecek kuşakların da haklarını ifade etmektedir. Bu hakların korunması, gelecek kuşakların da önemsenmesi ile kent ve çevreyi esas alan düzenlemelerin yeniden düzenlenmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bu hususta kent ve çevre haklarının zarar görmesi ve özellikle kente karşı işlenen suçun⁵ önemli etkisi vardır.

⁵ Kente karşı suç kavramı hakkında detaylı bilgi için bkz: (Tekeli, 2001b: 171-183).

Kente karşı suç, kentsel yaşam çevresinin bozulmasına yönelik olarak gerçekleşen davranışlardır. Bu anlamda, Önder’e göre (2007: 207-208) çeşitli yasal düzenlemelerle yasaklanan ve uyulmaması durumunda uygulanacak yaptırım bulunan eylemleri kente karşı suç kavramı içine almak mümkün olabilir. Ayrıca yasal düzenlemelerde yer almayan ahlaki değerlere aykırılık halleri de kente yönelik suç kapsamında görülebilir. Kente karşı suç işleyenler, kentli halkı, şirketler, yerel yöneticiler ve kentle ilgisi olmayanlardır. Kentsel yaşamın bozulmasına yönelik suçu işlememiş olsa da ona engel olmayan yönetici ile suçun işlenmesi sırasında sessiz kalan kentli ve medya da bu işlemlerden sorumlu olmaktadır.

Bu durumda kentli haklarının gereği gibi kullanılması bakımından önemli olan bir diğer konu yargıya başvuru hakkıdır. Özellikle imar ile ilgili uygulamalarda, kentli haklarının savunulması ve hayata geçirilmesinde yargıya başvuru hakkı önemli bir araçtır. 1982 Anayasası’nın, hak arama hürriyeti başlığı altında düzenlediği 36. maddesinde, *“herkesin yargı mercileri önünde davacı ve davalı olarak iddia ve savunma ile adil yargılanma hakkına sahip”* olduğu belirtilmiş, 125. maddesinde ise, *“idarenin her türlü eylem ve işlemlerine karşı yargı yolu açıktır”* denilerek idarenin işlem ve eylemlerine karşı yurttaşların yargıya başvuru hakkı düzenlenmiştir (Karasu, 2008: 48).

Önder (2007: 208-209), Türk Ceza Kanunu (TCK) anlamında suçun unsurlarının bulunmadığı durumlarda veya Çevre Kanunu anlamında ya da özel hukuk hükümleri doğrultusunda kusura dayanmayan sorumluluk halleri ortaya çıktığında, kentli haklarının TCK ile korunamamakta olduğunu ifade etmektedir. Kentli haklarının yaşama, sağlık, güvenlik, çevreyle ilgili olanlarının tümünün suçta ve cezada kanunilik ilkesi gereği TCK hükümleri ile korunması mümkün değildir. Özellikle çevreyi kirletme, görüntü kirliliği, gürültü, sarhoşluk gibi bir kısım kabahatlerde idari para cezası öngörülerek koruma sağlanmaktadır. Dolayısıyla kentli haklarını ilgilendiren kabahatlerde ilk aşama idari para cezasıdır. Yani öngörülen idari koruma yolu budur. Yargı yolu ile koruma ise ancak itiraz durumunda olmaktadır.

Anayasa’nın 125. maddesinde ifade edilen yargıya başvuru hakkı, 2577 Sayılı İdari Yargılama Usulü Kanunu (İYUK) ile hayata geçirilmiştir. Bu çerçevede İYUK’nın 10. ve 11. maddeleri kapsamında idareye yapılan başvuru üzerine 60 gün içinde ilgili idareden cevap gelmezse, talep reddedilmiş sayılır ve ilgililer bu sürenin bitiminden itibaren idari mahkemelerde dava açabilirler. Ayrıca, İYUK’nın 12. maddesine göre, *“ilgililer haklarını ihlal eden bir idari işlem dolayısıyla Danıştay’a ve idare ve vergi mahkemelerine doğrudan doğruya tam yargı davası veya iptal ve tam yargı davalarını birlikte açabilecekleri gibi ilk önce iptal davası açarak bu davanın karara bağlanması üzerine, bu husustaki kararın veya kanun yollarına başvurulması halinde verilecek kararın tebliği veya bir işlemin icrası sebebiyle doğan zararlardan dolayı icra tarihinden itibaren*

ren dava süresi içinde tam yargı davası açabilirler". Yargıya başvuru hakkı bakımından Danıştay'ın esnek tutumu uygulamada önemli bir rahatlık sağlamaktadır. Danıştay özellikle çevre ve imar davalarında, dava ehliyeti konusunda esnek davranmakta, menfaat koşulunu geniş yorumlamaktadır. Menfaat tanımının, geniş kapsamlı yorumlanması çevre ve imar konusunda dava açmak isteyen sivil toplum kuruluşları açısından büyük önem taşımaktadır (Karasu, 2008: 48).

Kentli, bireysel olarak da, kent ve çevre değerlerine karşı girişilen saldırılarda, bundan menfaati zarar gören bir insan kimliği ile yönetim yerlerine ve mahkemelere başvurabilmektedir. Ne var ki, bu gibi durumlarda, bireysel olarak değil, topluca hareket etmek daha çok etki yapabilir. Dernekler, sendikalar, vakıflar, kooperatifler ve meslek kuruluşları gibi sivil toplum örgütlerinin şemsiyesi altında, sonuç almak kolaylaşır. Bireysel ya da örgütlü olarak kent ve çevre değerlerine sahip çıkmanın başarısı bir ülkede örgütlenme özgürlüğünün güvence altında olmasına yakından bağlıdır. Ülkemizde olduğu gibi, yukarıda sözü edilen kuruluşların, siyaset yapma yasağı ile karşı karşıya buldukları bir durumda, bireylerin başvuru haklarının kağıt üzerinde kalmaktan öteye bir anlam taşımayacağı açıktır (Keleş, 1994: 280).

Bilgiye erişme ve yargıya başvuru haklarının aksine halkın karar alma sürecine katılım konusunda ülkemizde doğrudan yapılmış bir yasal düzenleme bulunmamaktadır. 2872 sayılı Çevre Kanunu, 3194 sayılı İmar Kanunu, 4856 sayılı Çevre ve Orman Bakanlığının Kuruluş Kanunu, Katı Atık Kontrol Yönetmeliđi, Hava kalitesi Kontrol Yönetmeliđi, ÇED Yönetmeliđi vb. yasal düzenlemelerde dolaylı hükümler yer almaktadır. Ancak tüm bu düzenlemeler yurttaşı karar alma sürecine ortak etmek yerine alınan karara itiraz etme ya da karar konusunda görüş sorma biçimindedir (Karasu, 2008: 48-49).

Şentürk'ün de (2008: 30) ifade ettiği gibi hakkı ihlal edilene hakkını hukuki yollardan arama imkanı sağlanmadıkça ve bu hakkı ihlal edenlere yönelik caydırıcı önlemler alınmadıkça mevcut durum iyi niyet temennisi olacaktır. Kentliye bu hakları tanıyan, ama bu hakların ihlali durumunda ihlal edenlere ve bu ihlali önlemekle görevli oldukları halde görevini ihmal ederek, bu ihlallere uygun ortam sağlayanlara caydırıcı önlemleri uygulamayan hukuki düzenlemelerin kentli haklarının korunması açısından önemli derecede eksik kaldığını söylemek mümkündür.

Avrupa Kentsel Şartı'nın hukuksal bağlayıcılığına rağmen kentli haklarının uygulanması ve korunması konusundaki tüm bu düzenlemeler, yeterli seviyeye ulaşılmadığını göstermektedir. Mevzuatta, kentli haklarına çeşitli şekillerde yer verilmiş olsa da, gerek hakların uygulanmasında gerekse korunmasında önemli boşluklar vardır. Kentlilerin sahip oldukları, kent ve çevre değerlerinin korunmasına ilişkin bilinç düzeyi yeterli düzeye gelmemiştir. Ayrıca yasa koyucu da, kent ve çevre değerlerinin korunması konusunda var olan boşlukları doldu-

racak düzeye gelmemiştir. Öte yandan, kentlilerin içinde buldukları yaşam koşullarının gözden geçirilmesi ise, bu haklardan eylemli olarak ne denli yetersiz yararlanılmakta olduğunu açıkça göstermektedir (Keleş ve Hamamcı, 2005: 280-281).

Kentli hakları günümüz sorunları açısından ise kentliliğin ve kentli olmakla aynı anlama gelen yurttaşlığın, çoğulculuk tartışmaları üzerinden yeniden ele alınmasına yol açmaktadır. İşte bu doğrultuda Gezi parkı direnişi bir yurttaşlık ve katılım mücadelesi olarak görülmelidir. Gezi Parkı direnişinin sosyo-politik arka planında, parkın yurttaşın kimliği üzerinden değerlendirilmesine yol açan birçok ekonomik, toplumsal ve siyasal değişken yer almaktadır. Bu bağlamda, belirtilen değişkenler üzerinden ortaya çıkan birçok farklılığa sahip yurttaşların kolektif ihtiyaçlarına cevap verme konusunda karar alma mekanizmalarının demokratik ve katılımcı olmadığına dair tartışma önemlidir (Bahçeci, 2013).

Türkiye’de yurttaşların kolektif bir hak olan kent hakkına erişiminde önemli kısıtlar bulunmaktadır. Kent hakkının varlığını destekleyen ve yurttaşların bu hakkı hem koruması hem kullanmasını sağlayan mekanizmalar yerel yönetim sürecinde yer almamaktadır. Bu durum Türkiye’de merkeziyetçi bir yönetim yapısının olduğu göz önüne alındığında daha da anti-demokratik olmaktadır. Çünkü sorunun temeli yurttaşların karar alma süreçlerine aktif bir şekilde katılmaması ve haklara adil bir şekilde erişememeleridir (Bahçeci, 2013).

SONUÇ

İki binli yıllarda küreselleşme ile beraber yerelleşme eğilimleri de güçlenmeye başlamıştır. Birbiri ile çelişir gibi görünen bu kavramlardan küreselleşme, ulus devlet anlayışı yerine uluslararası yapılanmaları ön plana çıkarmakta, bilgi, teknoloji, iletişim ve sermaye önündeki sınırları kaldırmaktadır. Yerelleşme ise, yerel topluluk birimlerinin, kendi işlerini kendilerinin yerine getirmesinin daha etkili olacağı anlayışını getirmektedir.

Küreselleşme tartışmaları ile birlikte demokratikleşme, yerelleşme ve katılım konularındaki gelişmeler, yerel topluluk üyelerinin hakları ve ödevleri alanında önemli gelişmeler sağlamıştır. Ayrıca bu gelişmeler yerel hakların daha güçlü olmasına da zemin hazırlamıştır. Bunun en önemli nedeni, yaşanan gelişmelerin önemli etkilerinin, hem birinci ve ikinci kuşak haklarda hem de üçüncü kuşak dayanışma haklarında hissedilmiş olmasıdır.

Yerel yönetimler güçlendikçe, kentler önemli bir çekim merkezi haline gelmiştir. Kentleşme süreci ile nüfus oranında kayda değer bir artış olan kentlerde, insanca bir yaşam için uygun ortamın sağlanması gerekliliği önemli hale gelmiştir. Bu doğrultuda daha çok insanın kentlerde yaşamaya başlaması bu insanların haklarının da önemli hale gelmesine kaynak teşkil etmiştir.

Kentsel haklar, yalnızca hazırlanan belgeler ya da bildirgelerde değinilen haklar arasında olmamalıdır. Bu hakların, özellikle etkin bir şekilde uygulanması gereken dayanışma hakları kapsamında olması gerekmektedir. Bu nedenle kentsel hakların insan hakları niteliğinin ön plana çıkarılması gerekmektedir. Çünkü bu haklar yaş, dil, din, cinsiyet, etnik köken, siyasal, ekonomik ya da sosyal konum ayrımı yapılmaksızın tüm yerel topluluk üyelerinin haklarıdır.

Bu bağlamda kentli haklarının anlam, tarihçe ve hakların gelişimine yönelik uluslararası gelişmelerin tartışıldığı bölümde, 1972 Stockholm ve 1992 Rio’ da yapılan Çevre ve Kalkınma Konferanslarına paralel olarak, konut ve yerleşme sorunlarının ele alındığı 1976 Habitat I ve 1996 Habitat II İnsan Yerleşimleri Konferansları’nın yapıldığı aktarılmıştır. Bu toplantıların devamı olarak 2002’ de yapılan Johannesburg Sürdürülebilir Kalkınma konferansından sonra 2006’da da Habitat III toplantısının yapılması beklenmiş olsa da bu toplantı düzenlenmemiştir. Bu durum, kentsel haklar konusunda artık istenen düzeye gelindiği ya da artık kentlilerin hakları konusunda sorunlar kalmadığı için düzenlemelerin yapılmasına ihtiyaç olmadığı gibi bir söylem ortaya çıkarmaktadır.

Bu hakların Avrupa Kentsel Şartı ile korunmaya alınmış olmasına rağmen bağlayıcılıklarının olmaması bir eksiklikler ve zarar görmeleri durumunda korunmaları için temel insan hakları belgelerine benzer bir metnin olması gerekmektedir. Kentliye sadece bu hakkın tanınması yeterli değildir. Hakkı ihlal edildiğinde onu hukuki yollardan arama imkanı verilmelidir; ayrıca hakkını ihlal edenlere de uygulanacak caydırıcı önlemler olması gerekmektedir.

Bunlara ek olarak AB Müktesebatı çerçevesinde birçok konuda –malların serbest dolaşımı, işçilerin serbest dolaşımı, çevre, enerji, istatistik, yargı ve temel haklar, eğitim ve kültür, gümrük birliği, dış ilişkiler...- uyum yasaları çıkarılmasına ve bu yasalar uygulamaya geçirilmesine rağmen kentsel haklar konusunda henüz yasal bağlacı bir düzenleme yapılmamıştır.

KAYNAKÇA

- Akkoyunlu Ertan, Kıvılcım (1997), “Kentli Hakları”, *Amme İdaresi Dergisi*, 45. Yıl, 30/3, Eylül, s. 31-48.
- Akkoyunlu Ertan, Kıvılcım (2008), “Kentli Hakları ve Kente Karşı Suç Bağlamında Kentli Etiği”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)*, Sayı: 20, s. 1-22.
- Algan, Nesrin (1995), “Çevre Gerçeğinin Küresel Düzeyde Ele Alınışı”, *Yeni Türkiye*, Ankara, Yıl 1, Sayı 5, Temmuz- Ağustos, s. 210-219.
- Bahçeci, Devin (2013), “Yurttaşlık; Üstün Kamusal Fayda Tartışması Işığında Gezi Parkı Direnişi Analizi”, <http://www.academia.edu>, (17.04.2014).
- Castells, Manuel (1983), *The City and the Grassroots*, University of California Press, Berkeley.

- “European Urban Charter II”, <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1302971>, (12.06.2013).
- Geray, Cevat (1996), “Yerel Yönetimler ve Habitat II”, *Çağdaş Yerel Yönetimler*, Cilt 5, Sayı 3, Mayıs, s. 3-17.
- Geray, Cevat (1998), “Kentsel Yaşam Kalitesi ve Belediyeler”, *Türk İdare Dergisi*, Yıl 70, Sayı: 421, Aralık, s. 323-345.
- Göktürk, Atilla (1997), “Avrupa Kentsel Şartı ve Türkiye’den Bir Örnek: ANKARA”, *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Cilt: XXI, Sayı: 200, s. 80-87.
- Güler, Mahmut (2011), “Kentsel Haklar, Kapitalizm ve Katılım”, *AÜ SBF Dergisi*, Sayı: 1, Cilt: 66, s. 49-71.
- <http://mimarlarodasi.org.tr/UIKDocs%5Ckentselsart2.pdf>, 13.04.2013.
- <http://www.unep.org/Documents.Multilingual/Default.asp?documentid=97&articleid=1503>, (12.06.2013).
- Işın, Engin F (1997-1998), “Yurttaşlık, Kentler ve Yerel Yönetim”, *ADA Kentliymi*, Yıl:3, Sayı:2, Aralık –Şubat, s. 57-59.
- İncedayı, Deniz (2004), “Çevresel Duyarlık Bağlamında Davranış Biçimi Olarak “Sürdürülebilirlik””, *Mimarlık Dergisi*, Sayı: 318, Temmuz-Ağustos, s. 39-44.
- Kaboğlu, İbrahim Ö (1992), *Çevre Hakkı*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Karasu, Mithat Arman (2008), “Kentli Haklarının Gelişimi ve Hukuki Boyutları”, *TBB Dergisi*, Sayı 78, s. 37-52.
- Kaya, Erol (2008), “Haklar ve Sorumluluklar”, *Yerel Siyaset*, Yıl: 3, Sayı: 29, Mayıs, s. 5-7.
- Keleş, Ruşen (1978), “Çevre Sorunları ve Çevre Hakları”, *İnsan Hakları Armağanı*, BM Türk Derneği Yayını, Ankara, XXX. Yıl, s. 79-114.
- Keleş, Ruşen (1994), “Kent ve Çevre Haklarının Korunması Üzerine Gözlemler”, *Prof. Dr. Yılmaz Günel’a Armağan*, Cilt 49, Sayı: 3-4, Haziran-Aralık, s. 275-281.
- Keleş, Ruşen ve Can Hamamcı (2005), *Çevre Politikası*, İmge Kitabevi, Ankara, 5. Baskı, Mayıs.
- “Kentli Hakları”, www.tumbelsen.org/kentli_haklar.html (05.11.2006).
- Lefebvre, Henri (1996), *Writings on Cities*, Eleonore Kofman-Elizabeth Lebas (Çev. ve Ed.), Blackwell, UK’den aktaran Akkoyunlu Ertan, Kıvılcım (2008), “Kentli Hakları ve Kente Karşı Suç Bağlamında Kentli Etiği”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (İLKE), Sayı: 20, s. 6.
- Mutlu, Ahmet (2002), “Avrupa Peyzaj Sözleşmesi’nin Kentli Hakları Bakımından Önemi”, *Çağdaş Yerel Yönetimler*, Cilt 11, Sayı 3, Temmuz, s. 33-58.
- Ökmen, Mustafa (1998), “Bir İnsan Hakkı Olarak ‘Kentsel Haklar’ ve Bazı Mülahazalar”, *Yeni Türkiye*, Yıl 4, Sayı 22, Ankara, Temmuz-Ağustos, s. 1199-1207.
- Ökmen, Mustafa (2008), “Bir İnsan Hakkı Olarak Yerel Haklar ve Avrupa Kentsel Şartı”, *Yerel Siyaset*, Yıl: 3, Sayı: 29, Mayıs, s. 13-18.

- Önder, Fahrettin (2007), “Kentli Hakları ve Yerel Siyaset”, *Yerel Siyaset*, Okutan Yayınları, İstanbul, s. 187-212.
- Pallemaerts, Marc (1997), “Stockholm’den Rio’ya Çevre Hukuku: Geleceğe Doğru Geri Adım mı?”, (Çev. Bülent Duru), *AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (Prof. Dr. Cemal Mihçioğlu’na Armağan)*, C: 52, Ocak-Aralık, s. 613-632.
- “Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future”, <http://www.un-documents.net/wced-ocf.htm>, (12.06.2013).
- Şentürk, Hulusi (2008). “Kentli Hakları”, *Yerel Siyaset*, Yıl: 3, Sayı: 29, s. 29-30.
- Tekeli, İlhan (2001a), “İnsan Haklarının Yerleşmeye ve Mekana İlişkin Boyutları Üzerine”, *Modernite Aşılırken Kent Planlaması*, İmge Kitabevi, Ankara, s. 155-170.
- Tekeli, İlhan (2001b), “Kente Karşı İşlenen Suç mu, Yoksa Kentlinin Gasp Edilen Hakkı mı?”, *Modernite Aşılırken Kent Planlaması*, İmge Kitabevi, Ankara, s. 171-183.
- “The Maastricht Treaty”, <http://www.eurotreaties.com/maastrichtec.pdf>, (12.06.2013).
- “The Universal Declaration of Human Rights”, <http://www.un.org/en/documents/udhr/>, (12.06.2013).
- “The Future We Want”, United Nations Conference on Sustainable Development (Rio+20), Rio de Janeiro, Brazil, 20-22 June 2012, Outcome of Conference <http://www.tr.undp.org>, (22.11.2014).
- Torunoğlu, Ethem (2006), *Ötekilerin “Çevre”si*, Ütopya Yayınevi, Ankara.
- Tuncay, Mete (1994), *Kentsel Haklar- Karşılaştırmalı Bir Çerçeve*de Türkiye, WALD Yayınları, İstanbul.
- Türk, Seçil Mine (2010), “İnsan Hakları Bağlamında Kentli Hakları”, *Kent ve Toplum*, Yıl:1, Sayı:1, Ocak-Şubat, s. 46-56.
- Yıldırım, Sabahattin (1994), *Yerel Yönetim ve Demokrasi*, IULA-EMME Yayın Birimi, İstanbul.